УДК 378.1476: 355.58-057.4

Ненько Ю. П., к.пед.н., доцент (Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗУ)

ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНА КОМУНІКАТИВНА ПІДГОТОВКА ОФІЦЕРІВ СЛУЖБИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація. *В статті проведено історико-педагогічний аналіз професійно-орієнтованої підготовки здобувачів вищої освіти. Досліджено наукову літературу та виділено основні підходи до розуміння професійно- орієнтованого спілкування: нормативний, особистісний та ситуативний. Розглянуто класифікації функцій спілкування, виділено загальні групи функцій: когнітивну (комунікативну), афективну (перцептивну) та регулятивну (інтерактивну).*
Ключові слова: *професійно-орієнтована підготовка, офіцер, служба цивільного захисту, комунікація.*

Аннотация. *В статье проведен историко-педагогический анализ профессионально-ориентированной подготовки соискателей высшего образования. Исследована научная литература и выделены основные подходы к пониманию профессионально-ориентированного общения: нормативный, личностный и ситуативный. Рассмотрены классификации функций общения, выделены общие группы функций: когнитивная (коммуникативная), аффективная (перцептивная) и регулятивная (интерактивная).*
Ключевые слова: *профессионально-ориентированная подготовка, офицер, служба гражданской защиты, коммуникация.*

Annotation. *The aim of the study is historical and pedagogical analysis of professionally-oriented training of higher education seekers. The author reviewed scientific literature and provided basic approaches to understanding the professionally-oriented communication: regulatory, personal and situational. Having reviewed the classification of the communication functions, the author highlighted general groups of functions: cognitive (communication), affective (perceptive) and regulatory (interactive).*
Keywords: *professionally-oriented training, officer, civil protection service, communication.*

Розширення міжнародної сфери професійної взаємодії фахівців різного профілю, запозичення передових технологій, широке застосування новітньої техніки, активне впровадження досягнень науково-технічного прогресу породжують необхідність оволодіння різноманітними способами

комунікації. Щоб стати затребуваним фахівцем, майбутній фахівець повинен мати можливість оволодіти засобами входження в освітній, інформаційний, професійний, культурний простір. Для оволодіння подібними засобами необхідно формування професійно орієнтованого простору, в якому професійна комунікативна діяльність буде здійснюватися більш ефективно. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває професійно орієнтована комунікативна підготовка майбутнього фахівця як завдання, вирішення якого визначає ряд змін і доповнень до його професійної підготовки.

У психолого-педагогічній науці створені передумови для вирішення проблеми, що досліджується. Питання професійної спрямованості при відборі і побудові змісту загальнокультурних предметів у вищій школі розкрито в працях Т. Арташкіної, М. Володарської, Н. Коваленко, І. Ощепкова, С. Салаватової та ін. Засоби вдосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців у ВНЗ знайшли відображення в працях А. Бодалева, В. Кан-Калика, Н. Кузьміної, А. Леонтьева, Ю. Жукова, Л. Петровської. Технології розвитку ділового спілкування в контексті професійного становлення досліджено в роботах О. Іскандарова, А. Панфілової, Т. Стефановської.

Метою нашої статті є історико-педагогічний аналіз досліджень професійно-орієнтованого спілкування.

Опрацювання наукових джерел засвідчило, що погляди на професійно-орієнтоване спілкування розвивалися по шляху прогресу і визначалися суспільно-політичним ладом і соціально-економічним укладом життя на кожному етапі розвитку людського суспільства.

Аналіз наукової літератури дозволяє виділити наступні основні підходи до розуміння професійно-орієнтованого спілкування:

1) нормативний підхід у своїй основі має виділення і опис окремих нормативних («еталонних») поведінкових реакцій, рис характеру, якостей людини, яка ефективно здійснює спілкування;

2) особистісний підхід пов'язаний з більш поглибленим описом різновидів культури спілкування, побудовою її типології, вивченням детермінант ефективного професійного спілкування, що належать до особистісних якостей людини;

3) ситуативний підхід, активно розвивається останнім часом, передбачає вибір тих чи інших найбільш оптимальних в даній конкретній ситуації стилів, способів, засобів спілкування, залежно від ситуації, поставлених завдань та інших об'єктивних і суб'єктивних факторів.

При нормативному підході описуються окремі комунікативні риси особистості, необхідні для професійного спілкування, перераховуються професійно-важливі якості, що забезпечують ефективне спілкування в професійному середовищі.

Прикладом може бути дослідження В. Натарова, який серед якостей фахівця називає «високу культуру спілкування і поведінки», а серед організаторських – «розпорядливість», «діловитість», «вимогливість»,

конкретизуючи їх у таких характеристиках, як «вміння чітко ставити завдання», «рішучість», «вміння виявляти вірний тон у спілкуванні», «комунікативність», «такт», «гнучкість і творчість при пред'явленні вимог» тощо.

В. Клінг відзначає, що професійно значущі комунікативні вміння майбутнього фахівця можна розділити на наступні групи:

– вміння спілкуватися з колегою, вміння організовувати спільну діяльність, уважно слухати, концентрувати увагу, коректно і ввічливо відповідати в дискусії, володіти механізмом аналітико-оцінних мовних і мовленнєвих засобів, слухати і відповідати на питання співрозмовника, висловлювати свої думки і аргументувати свої висловлювання в професійному спілкуванні;

– вміння спілкуватися з постраждалим: задавати питання, відповідати на питання, уважно вислуховувати, висловлювати співчуття, бути витриманим у критичних ситуаціях і т.д.;

– вміння діяти в нестандартних ситуаціях: швидко акумулювати оперативну інформацію, швидко сформулювати свою думку, грамотно і швидко орієнтуватися в довідковій літературі, аналізувати і оцінювати ситуацію, давати кваліфіковану інформацію медичному персоналу і т.д.;

– володіння навичками інформаційної діяльності: знання особливостей наукового стилю і жанру письмового та усного професійного спілкування, використання тексту реферату, анотації, тез, аналітичного огляду в якості інформаційної моделі своєї професійної комунікативної діяльності;

– володіння когнітивними вміннями і навичками виконання професійно орієнтованих видів діяльності: побудова логічних схем висловлювання, аналіз, оцінка і синтез професійної інформації, послідовний виклад і опис фактів, явищ, процесів;

– вміння і навички аналізу і оцінки лікувальної ситуації: констатація, аргументація, інтерпретація і висловлення оцінного ставлення, знання особливостей професійного діалогу, вираз комунікативної інтенції і т.д. [1, с. 23].

Основними параметрами ефективної поведінки фахівця у професійному спілкуванні є: вміла організація інформаційно-комунікативного поля, адекватність соціальної перцепції, формування відносин довіри.

Іноді, як наприклад, у роботі Б. Коссова, зіставляються «структурні еталони» фахівців високої і низької ефективності. Такі еталони видаються дещо абстрактними і позбавленими індивідуалізованого підходу, що знижує їх практичну цінність, зближуючи з концепціями «харизматичних рис», які вказують, що наявність певної кількості оптимальних якостей фахівця гарантує успіх у професійній сфері.

Разом із тим, такий підхід дозволяє створити базу для класифікуючої та аналітичної роботи, ставить питання про роль еталонних уявлень у процесі професійно орієнтованої комунікативної підготовки майбутніх офіцерів.

У дослідженнях, побудованих на особистісному підході, зазвичай вирішується декілька завдань: аналізується сутність культури професійного

спілкування як цілісної характеристики особистості; визначаються ознаки, що диференціюють культуру професійного спілкування.

У рамках цього підходу виконано безліч досліджень індивідуальних відмінностей участі людини у спілкуванні під час та поза виконанням нею службових обов'язків.

Проблема спілкування як діяльність або спілкування і діяльність обговорюється давно, з 1960-х років, при цьому єдності поглядів немає. Розглянувши різні точки зору на вище зазначену проблему, М. Каган приходить до висновку, що «спілкування може бути і аспектом, і типом, і видом діяльності залежно від характеру діяльності і кута зору на неї теоретика. Постійною ж залишається сама діяльнісна природа людського спілкування, що виявляється в спрямованості дій суб'єкта на іншого суб'єкта» [2, с. 134].

Л. Виготський зазначав, що в розвитку вищих психічних функцій у індивіда первинна роль належить культурі і, насамперед, людському колективу [3, с. 199].

Г. Андрєєва вказує на те, що оскільки термін «комунікація» народився і вийшов з теорії інформації і теорії зв'язків, то в кінці 60-початку 70-х під нею розуміли простий обмін або передачу інформації або повідомлення. Основне завдання інформаційного обміну в процесі комунікації полягає у виробленні загального сенсу, єдиної точки зору і згоди з приводу різних аспектів ситуації спілкування.

Б. Ломов розглядає спілкування як динамічний багатофункціональний процес. Згідно з його класифікацією виділяються такі функції спілкування, як організація спільної діяльності, пізнання людьми один одного, формування міжособистісних відносин [4, с. 270].

Б. Ломов вважає, що «спілкування – це одна зі сторін способу життя людини, не менш суттєва, ніж діяльність, що між спілкуванням і діяльністю існує маса переходів і перетворень однієї в іншу». У деяких видах діяльності в якості її засобів і способів використовуються засоби і способи, характерні для спілкування, а сама діяльність будується за законами спілкування [5, с. 256–257].

Вчені розглядають комунікативність як одну зі складових спілкування (комунікативна, інтерактивна, перцептивна складові) (Б. Паригін, Л. Аверченко і ін.). Важливо відзначити, що всі ці сторони спілкування виявляються одночасно. Комунікативна сторона реалізується в обміні інформацією, інтерактивна – в регуляції взаємодії партнерів спілкування за умови однозначності кодування і декодування ними знакових (вербальних, невербальних) систем спілкування, перцептивна – в «прочитанні» співрозмовника за рахунок таких психологічних механізмів, як порівняння, ідентифікація, апперцепція, рефлексія. У всіх сенсах поняття «комунікація» визнається як складне, багатогранне і, отже, вимагає системного розгляду і

логічного аналізу. Змістовне структурування даного поняття також потребує уточнення.

Дослідження спілкування дають можливість професійне умовно розчленувати спілкування на кілька етапів, взявши за основу функціональної одиниці спілкування комунікативний акт.

Комунікативний акт, як і всяка дія, включає:

– аналіз і оцінку ситуації;

– формування мети і операціонального складу дії;

– реалізацію наміченого і корекцію;

– оцінку ефективності [5, с. 4].

У проведених дослідженнях було визнано, що спілкування має власну структуру, при цьому залежно від підходів дослідників у в цій структурі виділяються ті чи інші елементи.

За однією з моделей структура спілкування складається з відправника повідомлення, його одержувача, форми, теми (змісту), коду або мови повідомлення, Ці елементи, разом узяті, утворюють ситуацію спілкування, яка у функціональному плані складається з системи зв'язаних циклів: в них виражаються точки зору, позиція, установки, відносини партнерів по спілкуванню [6, с. 8].

За іншою моделлю, процес спілкування включає наступні елементи: відправник (хто передав повідомлення), зміст повідомлення (що передано, канал передачі повідомлення), хто прийняв або кому передано повідомлення (одержувач), мета повідомлення і з яким результатом воно передано [7, с. 102].

Одним із аспектів розгляду проблем спілкування є виділення такого явища і характеристики як культура професійного спілкування.

Низка військових учених-педагогів культуру професійного спілкування досліджували як необхідну умову підготовки офіцерів. Так, А. Барабанщіков, С. Муцинов у монографії «Педагогічна культура офіцера» досліджували культуру професійно спрямованого спілкування, як культуру повсякденної професійної праці офіцера.

В. Маріщук, досліджуючи психологічні основи формування професійно значущих якостей у майбутніх офіцерів, виявив залежність між результатами навчання, професійної праці, професійного спілкування та показаннями низки ціннісних орієнтації [8, с. 21].

В. Слепов та Н. Феденко в роботі «Психологія військового колективу» значне місце приділили ролі керівника, його культурі професійного спілкування. Вони відзначають: «Взаємовідносини є сильним виховним фактором. По-перше, в них зафіксовано характер об'єктивних, соціально-обумовлених міжособистісних зв'язків. По-друге, стосунки в колективі становлять складну систему зв'язків особистості з колективом і його членами. Значить, у стосунках містяться сумарні впливи багатьох людей на одного. По-третє, характер взаємин прямо позначається на думках, настроях колективу в цілому. Тому сфера взаємовідносин підлеглих

завжди є предметом пильної уваги керівника». У керівника з високою культурою спілкування завжди більше шансів встановлення в колективі здорових взаємовідносин, відповідних загальнолюдським цінностям моралі і моральності, пройняті духом товариства і дружби [9, с. 22].

В. Давидов, досліджуючи шляхи підвищення ефективності виховання курсантів вищих військово-навчальних закладів, прийшов до висновку, що культура взаємин між офіцерами і курсантами містить в собі резерв вдосконалення організації професійної діяльності та навчально-виховного процесу.

У дослідженні В. Солоніцина виявляються якості викладача, які найбільш ефективно впливають на учнів. Одним із компонентів процесу становлення молодого педагога він вважає встановлення ним правильних відносин із учнями.

А. Капустін у своєму дослідженні культури спілкування викладача стверджує, що від культури спілкування у великій мірі залежить створення в колективах позитивного психологічного настрою, орієнтованого на підвищення ефективності навчання і виховання, атмосфери взаємної вимогливості і військової дружби, встановлення моральних взаємовідносин між усіма категоріями військовослужбовців.

У дослідженні Н. Ільїна наводяться деякі якості викладача ВНЗ, що полегшують його спілкування з вихованцями.

І. Ліпський зазначає, що виховання культури спілкування керівників забезпечує розвиток елементів творчості в їх діяльності, формуючи тим самим творчий стиль.

А. Скрипніков уважає, що висока культура спілкування в колективах є однією з умов впливу міжособистісного спілкування на особистість.

Ці погляди вчених допомогли нам глибше розібратися в сутності нашої проблеми.

У ряді досліджень проблема професійного спілкування розглядається в плані взаємин вихователя і вихованців, обмежуючись традиційним колом питань «педагогічного такту». Н. Ерастов, наприклад, в роботі «Психологія спілкування» стверджує, що особливу увагу в психолого-педагогічному підході до спілкування заслуговує педагогічний такт [10]. Не применшуючи значущості педагогічного такту, необхідно підкреслити, що такт – це лише один із аспектів проблеми спілкування.

В. Кан-Калик та В. Ковальов розуміють під професійно-педагогічним спілкуванням систему прийомів і методів, що забезпечують реалізацію цілей і завдань педагогічної діяльності і організують, направляють соціально-психологічну взаємодію педагога і вихованців [11, с. 10].

Н. Кузьміна, характеризуючи комунікативний компонент педагогічної діяльності вчителя, підкреслює, що він включає в себе «дії, пов'язані зі встановленням педагогічно доцільних відносин між керівниками, педагогами, учнями, підпорядкованих цілям впливу на учнів» [12].

А. Леонтьєв вважає, що культура професійного спілкування вчителя і учнів в процесі навчання створює найкращі умови для мотивації учнів і творчого характеру навчальної діяльності, для правильного формування особистості, забезпечує сприятливий емоційний клімат навчання, управління соціально-психологічними процесами в колективі і дозволяє максимально використовувати в навчальному процесі особистісні особливості вчителя.

В. Якунін, розглядаючи професійне спілкування як фактор управління, передбачає врахування особливостей спілкування учнів, їх вікові характеристики, товариськість, здатність до емпатії, розвиненість їх комунікативних умінь і інших якостей і їх проявів; він приходить до висновку, що взаємини педагога з учнями керовані та можуть бути змінені в педагогічно доцільному напрямі.

Значущі для цього дослідження погляди на проблему ми знаходимо в працях Г. Міхалевської, яка розглядає професійне спілкування з трьох позицій (як фактора управління, взаємодії і духовного спілкування), показує тісний зв'язок професійного спілкування з особливостями професійної діяльності і дозволяє визначити деякі стійкі характеристики, за якими можна виміряти ступінь і рівень професіоналізму фахівця за його спілкуванням.

За своїм призначенням спілкування багатофункціональне. Б. Ананьєв в число основних функцій спілкування включав пізнання учасниками спілкування один одного; формування між ними міжособистісних відносин і функцію регуляції вчинків і поведінки [13].

В. Мясищев і А. Бодальов виділяють в спілкуванні три сторони – відображення, відношення і звернення, кожна з яких виконує відповідно свої особливі функції: пізнання в спілкуванні людьми предметів світу і один одного, формування міжособистісних відносин і вплив людей один на одного [14; 15].

За класифікацією Б. Ломова, основними функціями спілкування є інформаційно-комунікативна, регуляційних-комунікативна і афективно-комунікативна [4].

Г. Андрєєва до числа основних функцій спілкування відносить: комунікативну, пов'язану з обміном інформацією; інтерактивну, головне призначення якої полягає в організації спільної діяльності; перцептивну функцію, з якою пов'язано пізнання людьми один одного [15].

А. Барабанщіков та С. Муцинов відзначають виховні можливості спілкування. Воно не тільки розширює загальний кругозір людини, але і є обов'язковою умовою формування багатьох особистісних якостей офіцера, його емоційної сфери, почуттів [16, с. 119].

Аналізуючи комунікативну підготовку майбутнього офіцера і беручи до уваги види його професійної діяльності, ми припустили, що зміст комунікативної підготовки може охоплювати такі види спілкування: пізнавальне спілкування, експресивне спілкування з елементами переконання і сугестії, ритуальне спілкування. Пізнавальне спілкування майбутнього

фахівця у сфері цивільного захисту направлено на розширення інформаційного фонду партнерів, передачу необхідної для професійної діяльності інформації, коментування інноваційних відомостей; володіння вміннями і навичками експресивного спілкування допоможе майбутньому фахівцю сформувати у підрозділі психоемоційний настрій, спонукати до необхідних дій, переконати у правомірності тих чи інших стратегій взаємодії; завдання ритуального спілкування мають на увазі закріплення і підтримування конвенціональних відносин в професійному співтоваристві за допомогою усталених професійних норм і ритуалів.

Незважаючи на термінологічні відмінності в наведених класифікаціях основних функцій спілкування, в них можна угледіти, тим не менш, загальні для всіх класифікацій три групи функцій:

– когнітивну (комунікативну), пов'язану з взаємним обміном інформації та пізнанням людьми один одного;

– афективну (перцептивну), спрямовану на формування міжперсональних взаємин;

– регулятивну (інтерактивну) функцію, що полягає в регуляції, управлінні кожним учасником спілкування власною поведінкою і поведінкою інших, а також в організації спільної діяльності.

В. Кан-Калик відзначає: процес оволодіння основами професійного спілкування повинен здійснюватися в двох напрямах: вивчення, осмислення і освоєння природи, структури і закономірностей процесу спілкування; оволодіння процедурою і технологією комунікації, формування умінь і навичок професійного спілкування, розвиток комунікативних здібностей осіб, які спілкуються [11, с. 48].

Ми повністю згодні з автором і вважаємо, що система знань про природу, структуру, закономірності спілкування становить один із компонентів його комунікативної компетентності, який можна назвати когнітивним. На базі цього компонента формується певна система комунікативних умінь, що дозволяють ефективно спілкуватися; це так званий інструментальний компонент. Стосовно такого поняття як культура професійного спілкування, цих двох складових явно недостатньо.

«Розвинуте повноцінне спілкування, – пише Л. Петровська, – об'єднує в собі два взаємопов'язаних, але істотно відмінних рівні – рівень зовнішній – поведінковий, операційно-технічний і культурний рівень – внутрішній, глибинний, що стосується особистісно-смислових утворень» [17, с. 17]. Ці особистісно-смислові утворення складають мотиваційний і особистісний компоненти спілкування.

Таким чином, базуючись на особистісно-діяльнісній концепції, беручи за основу теоретичні розробки про структуру, зміст функції спілкування можна визначити, що культура професійного спілкування включає в себе наступні основні компоненти: когнітивний; мотиваційний; інструментальний; особистісний (базовий).

В цілому можна зробити висновок, що професійне спілкування має бути пов'язане з поняттям «культура», так як в професійному спілкуванні народжуються і виявляються нові елементи її структури – культура мислення, культура мовних засобів і способів формування думки, культура прогнозування відповідної реакції партнера по спілкуванню, культура слухання, культура підтримки спілкування і культура педагогічного впливу тощо.

Спираючись на теоретичні положення і практичні висновки про те, що культура спілкування – структурний компонент професійної культури, а професійна культура є важливою і невід'ємною частиною загальної культури особистості, ми проаналізували причинно-наслідкові зв'язки між цими двома специфічними професійними педагогічними категоріями і визначили, акумулюючою ланкою в цьому зв'язку є комунікативні якості особистості.

Проаналізовані підходи до визначення категорії культури спілкування і професійного спілкування свідчать про те, що це надзвичайно складні явища, обумовлені багатьма об'єктивними соціальними і психолого-педагогічними чинниками.

1. Клинг В. И. Моделирование процесса развития лингвистического образования в условиях медицинских учебных заведений [Текст] : дис. ... док. пед. наук : защищена 12.11.03 / В. И. Клинг. – Барнаул, 2003. – 346 с. **2.** Каган М. С. Мир общения / М. С. Каган. – М., 1988.1 – 94 с. **3.** Выгодский Л. С. Развитие высших психических функций / Л. С. Выгодский. – М., 1960. – 320 с. **4.** Ломов Б. Ф. Методические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. – М. : Наука, 1984. – С. 256–257, 270. **5.** Жуков Ю. М. Диагностика и развитие компетентности в общении / Ю. М. Жуков, Л. А. Петровская, П. В. Растянников. – М. : Изд-во Моск.ун-та, 1991. **6.** Проблема общения в психологии. – М. : Наука, 1981. – С. 8. **7.** Якунин В. А. Обучение как процесс управления. Психологические аспекты / В. А. Якунин. – Л. : Изд-во Лен. ун-та, 1988. – 160 с. **8.** Слепов В. Я. Психология воинского коллектива / В. Я. Слепов, Н Ф. Феденко. – Петродворец, 1986. **9.** Проблемы методологии педагогики и методика исследования / [Под ред. М. А. Данилова, Н. И. Болдырева]. – М. : Педагогика, 1971. – 218 с. **10.** Кан-Калик В. А. Педагогическое общение, как предает теоретического и прикладного исследования / В. А. Кан-Калик, Г. А. Ковалев // Вопросы психологии. – 1985. – № 4. – С. 10. **11.** Кузьмина Н. В. Методы системного педагогического исследования / Н. В. Кузьмина. – Л., 1980. – 156 с. **12.** Ананьев Б. Г. Избр. психологические труды / Б. Г. Ананьев. – М. : Педагогика, 1980. – 287 с. **13.** Бодалев А. А. Личность и общение. Избранные труды / А. А. Бодалев. – М. : Педагогика, 1983. – 271с. **14.** Мясищев В. Н. Социальная психология и психология отношений / В. Н. Мясыщев // Проблемы общественной психологии. – М., 1965. – С. 79. **15.** Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – М. : Изд-во МГУ, 1998. **16.** Барабанщиков А. В. Проблемы педагогической культуры / А. В. Барабанщиков, С. С. Муцынов. – М., 1980. – 208 с. **17.** Петровская Л. А. Развитие компетентности в общении как основная цель социально-психологического тренинга / Л. А. Петровская // Теория и практика активного социального обучения. – Грозный, 1985. – С. 17.

Рецензент: д.пед.н., доцент Іващенко О. А.